AYASOFYA ONARIMLARI VE VAKIF ARŞİVİNDE BULUNAN BAZI BELGELER

Erdem YÜCEL

İstanbul'un fethinden sonra şehrin en eski abidelerinden biri olan Ayasofya, yapılan çeşitli onarımlarla yaşatılmış ve bu sayede de günümüze iyi bir durumda gelebilmiştir. Tarihi kaynaklar fethi izleyen günlerde Fatih Sultan Mehmet'in bu mabedi harap ve perişan bir halde bulduğundan söz etmektedir. Fatih Sultan Mehmet 1 Haziran 1453 günü burada ilk cuma namazını kılmış, Ayasofyayı camiye çevirdikten sonra da meydana getirdiği büyük bir vakfiye ile hayatını ebedileştirmiştir[1]. (Resim : 1)

Türk devrinde Ayasofya, Muslaheddin, Sinan-ı Atik, Ali, Ayas, Hayreddin ve Koca Sinan gibi mimarlar tarafından zaman zaman onarılmıştır. Sultan Selim II'nin (1566 - 1574) son saltanat yıllarında merkezi kubbenin tazyiki karşısında duvarlar dışa doğru açılmıya başlamış ve bunun sonucu olarak yapı bütünüyle yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Tarihçi Selânikli Mustafa Efendi yapının bir buçuk zirâ kadar yana meylettiğini kaydetmektedir[2]. Diğer taraftan Peçevi İbrahim Efendi de Sultan Selim II'nin kubbeyi sağlamlaştırdığını, bir takım payeler ile iki minare, iki medrese ve kendisi için de bir türbe yapılmasını emrettiğini belirtmektedir[3]. Böylece padişahın emri ile Mimar Sinan Ayasofya'nın kuzeyine dayanak olmak üzere iki paye inşâ etmiş, kuzey-batı ve güney-batıya da aynı zamanda payanda görevi yapacak iki minareyi ilâve etmiştir. Türkler zamanında yapılan bu önemli tamirden sonra Sultan Ahmet III (1703 - 1730) Ayasofya'yı yeniden onarmıştır. Sultan Mahmut I (1730 - 1754) zamanında ise mabet önemli bir şekilde yeni baştan tamir görmüş ve bu arada 30.000 kitaplık bir kütüphane ile avlusuna rokoko üslûbunda zarif bir şadırvan, muvakkithane ve sıbyan mektebi yapılmıştır[4].

Kısaca sözünü etmeğe çalıştığımız Ayasofya tamirleri ile ilgili olarak Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğünde, Divân-ı Hümâyuna ait defterlerde en ince teferruata kadar çeşitli bilgiler bulunmaktadır[5]. Fakat bütün bu onarımlar sırasında yapılan yeterli bir plân ele geçmemiştir.

Tarihi geçmişinin yanı sıra sanat eseri olması ile dikkati üzerine toplayan Ayasofya mimar ve sanat tarihçilerinin daima ilgisini çekmiştir. Başta A.M. Scheider, H. Swift, E.M. Antoniadis gibi yazarlar olmak üzere Bizans sanatını araştıran pek çok kişi Ayasofya'ya ilgi göstermiştir. Bunun sonucu olarak da çok sayıda eser yazılmış, çeşitli plânlar çizilmiştir. Ancak ne varki, bunların hiç birisi bilinen muayyen ölçüde, bazı plân ve kesitler dışına çıkamamışlardır.

Ayasofya üzerinde başlıyan araştırmalar ve plânının çizilmesine XIX'ncu yüzyılın ortalarında başlanmıştır. İlk

1) Bkz. T. Öz. Zwei Stiftung Surkunden Sultan Mehmet II Fatih, İst. 1935; Fatih II. Mehmet Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşrivatı.

2) Selânikli Mustafa Efendi, Târih, İst. 1281 (1864), s. 120-121.

3) Peçevi İbrahim Efendi, Târih, İst 1283 (1866), C. I, s. 501.

defa 1834 yılında, tanınmış Fransız seyyahı Ch. Texier ve hemen bunun ardından 1835 de Rus mimarı N. Efimov Ayasofya üzerinde çalışarak onun rölövelerini yapmışlardır. Daha sonra Mimar Von. Dr. H. Holtzinger ile C. Gurlitt de bir takım plân ve kesitler ortaya koymuştur[6]. Bu çalışmalar sırasında alınan ölçüler hassas olmadığından plânların doğruluk dereceleri biraz şüphelidir. Bu arada H. Holdzinger Bizans mimarisi ile ilgili bir eserinde W. Salzenberg'den aldığı bir kesitin yanı sıra kendisinin bir plânına da yer vermiştir[7]. Bununla beraber H. Holdzinger'in bir diğer plânından daha söz ediliyorsa da maalesef bu plân tarafımızdan görülememiştir.

Sultan Abdülmecit'in (1839 - 1861) emri ile 1847 - 1849 yılları arasında İstanbula gelen İsviçreli mimar G.T. Fossati Ayasofya'yı büyük ölçüde onarmış ve bu arada yapının tam bir röve lesini çıkarmak için gerekli bazı ölçüleri almıştır. Önceleri sadece ön tamir düşünülmüşse de, 1847 yılında çıkan bir irade ile bütününün onarımına başlanmıştır. Bu sıralarda vârissiz olarak vefat eden ve bütün serveti Beytülmal'e kalan Şeyhüislâm Mekkizâde Ahmet Efendinin parasına bir miktarda padişah ekliyerek Ayasofyanın tamiri, Rus sefaretini yaparak dikkati çeken G.T. Fossatiye verilmiştir[8].

XIX'ncı yüzyıl içinde İstanbul'da uzun süre yaşayan G.T. Fossati şehrin Avrupaî yapılarla süslenmesinde büyük payı olmuştur. Arşiv binası, yanan Darülfünun, Rus ve İran elçiliklerini yaptıktan sonra Ayasofya'nın büyük ölçüdeki onarımı söz konusu olunca da G.T. Fossatinin üzerinde ısrarla durulmuştur. Diğer taraftan Prof. Semavi Eyicenin Fossatiye dair bulduğu vesikalardan öğrendiğimize göre Ayasofya'nın tamiri Ebniyye-i Şahane kalfası Karabet'e havale edilmesi düşünülmüş iken sonra «Cami-i Şerif-i mezkûr âsar-ı kadime ve ebniyye-i atikadan ve tamiratı dahi şayan-ı itina umur-u cesimden bulunduğuna binaen...» bu iş Fossatiye havale edilmiştir[9].

G.T. Fossati Ayasofyanın onarımlarını yaparken bir takım mozaiklerin varlığını hissetmiş ve çalışmalarını daha çok buraya yöneltmiştir. Onun bu konudaki çalışmalarına Prof. Semavi Eyice şöylece değinmektedir : «Ayasofya'da bulduğu ve krokiler halinde çizdiği mozaikleri, bir albüm halinde bastırmağı düşünüyordu. Fakat her halde elindeki taslakları yeterli görmediğinden bu projesini devam ettirememiştir. Nihayet Rus çarına başvuran Gaspare, Ayasofya resimlerini hazırlamak üzere altı bin ruble yardım istemişti. Renkli resimler, bir yıl içinde İtalya'dan getirteceği desinatörler tarafından hazırlanacaktı. Fossati bu dilekçesinde Rusya'nın Hıristiyanlık içindeki iddialarına hitap ederek, hepsi tekrar kapatılan bu mozaiklerin kopyalarına Rus çevrelerini ilgilendirmek istiyordu. Çara sunduğu bir kaç resme karşılık sadece bir yüzük ile mükâfatlandırılan Fossati, beklediği ilgiyi göremedikten başka, istediği maddi yardımı da alamadı. Bu defa Fossati o devrin Türk çevrelerini ilgilendirmeyen mozaikleri bir tarafa bırakarak, binanın iç ve dış görünüşlerinden ibaret bir albüm hazırlamış ve Osmanlı devletinden yardım istediğinde, bu yardımı alarak, Londra-

4) Bkz. S. Tansuğ, 18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı, «Vakıflar Dergisi» İst. 1965, S. VI, s. 93-101.

5) Bkz. M. Erdoğan, Osmanlı Mimarisi tarihinin otantik yazma kaynakları, «Vakıflar Dergisi», İst. 1965, S. VI, s. 111-136

6) C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1912, s. 20-29, Lev. XIII a - XIII n.

7) H. Holtzinger, Handbuch der Archıtektur, Leipzig 1909, s. 154-158.

8) F. Dirimtekin, Ayasofyanın tamirleri, «Tarih Konuşuyor» İst. 1967, S. 43, s. 3294; F. Dirimtekin, Ayasofya mad. «İstanbul Ansiklopedisi» İst. 1960, C. 3, s. 1446.

9) S. Eyice, Tenkit, «Belleten» Ankara 1964, S. 112, s. 777.

da muhteşem surette yayınlanan kitabını Sultan Abdülmecid'in tuğrası ile süslü olarak 1852 de bastırmıştır»[10].

G.T. Fossati Ayasofya'nın büyük boyda 25 levhasını ihtiva eden bir albüm hazırlamış[11], daha sonra da bu konu ile ilgili bazı desenleri Torino da açılan bir mimarlık sergisinde teşhir etmiştir.

Bu sıralarda beklenmiyen bir olay meydana gelmiştir; G.T. Fossati Ayasofya da çalışmalarına devam ederken padişahın özel izni ile Prusyalı mimar W. Salzenberg onun kurduğu iskeleler den yararlanarak yapıyı incelemiş, meydana çıkarılan mozaiklerin desenlerini çizmiş ve bazı rölöveleri hazırlamıştır. Fakat W. Salzenberg'in rölöve desenlerini yayınlaması G.T. Fossati ile arasının açılmasına sebeb olmuştur[12]. Böylece G.T. Fossati ile W. Salzenberg arasında başlıyan çatışma uzadıkça uzamıştır. G.T. Fossati önceleri bunu önleme çabalarına girişmişse de bundan bir şey elde edememiş sadece W. Salzenberg'in albümü başına Fossatiyi öven bir kaç cümle konulmuştur Diğer taraftan Prusya hükümeti de hem ikisine birer «Kızıl Kartal» nişanı vererek meseleyi çözümlemiye çalışmıştır[13].

Son yıllarda Ayasofya ile ilgili bir araştırma daha yayınlanmıştır. Burada C. Mango, Ayasofya mozaiklerinin fetihden sonraki durumu hakkında bilgi vermiş ve G.T. Fossati'nin yapmış olduğu tamirin ana hatlarını da belirtmiştir[14]. Bütün bunlardan sonra Ayasofya'nın esaslı surette incelenerek plânlarının, kesitlerinin, detayları ile birlikte hazırlanması o yıllarda pek genç bir Fransız mimarı olan Henri Prost'a kısmet olmuştur[15]. Büyük Roma mimarlık mükâfatını 1902 yılında kazanan Henri Prost, 1904 de doğuda tetkik gezisine çıkmış ve bu arada İstanbul'a da uğramıştı. Burada Ayasofya'yı dikkatle incelemiş, o zamana kadar yapılan plân ve rölövelerin pek yeterli olmadığını ve elde de güvenilir bir malzemenin bulunmadığını görmüştür. Bunun üzerine Ayasofya'nın detaylı bir rölövesini yapmağa kendi kendine karar vermiştir. Bu isteğini zamanın Evkaf Nezaretine bildirmiş, Fransaya dönüşünde de kendi hükümetine verdiği bir raporda Ayasofya rölövelerinin çizilmesinin mutlak surette şart olduğunu ileri sürmüştür. Fakat Paris Akademisi ödenek yetersizliğini ileri sürerek önceleri onun bu isteğini yerine getirememiştir. Belki de bunda H. Prost'un yaşının küçüklüğü rol oynamış bu yüzden etrafa yeterince itimat verememiştir. Bununla beraber H. Prost yılmamış, isteğinde israr etmiş, yazdığı ikinci bir raporda işin ehemmiyetini bir kez daha belirtmiştir. Ayrıca yapacağı rölövelerde Bizans Ayasofya'sından ayrı olarak, Türk devrine ait ilâvelerin, özellikle türbe, imaret, medrese v.s. gösterilmesinin gerekli olduğunu da sözlerine ilâve etmiştir. Nihayet 1906 yılında Paris Akademisi iki bin franklık bir ödenek ile bu çalışmayı desteklemeğe karar vermiştir. Bunun üzerine H. Prost tekrar İstanbul'a gelmiş ve iki yıl burada kalarak Ayasofya'nın en ince teferruatına kadar son derece sıhhatli plân, kesit ve cephe görünümlerini çizmiştir. Ayrıca bir takım detaylar, suluboya ve yağlıboya ile de bazı görünümler yapmıştır. H. Prost'un rölöveleri ile diğer

10) Ş. Eyice, Fossati mad. «İstanbul Ansiklopedisi» İst. 1971, C. XI, s. 5821.

11) G. T. Fossati, Ayasofia-Constantinople, as recently restored by order of H. M. the Sultan Abdul Medjid, London 1852.

12) W. Salzenberg, Alt-Christliche Baudenkmale von Constantinopel. Vom V. bis XII Jahrhundert, Berlin 1854.

13) Bkz. S. Eyice, Tenkit, s. 780-781.

14) C. Mango, Materials for the study of the mosaics of St. Sophia at İstanbul. The Dombarton Oaks Studies, 8, Washington 1962.

15) Bkz. Prof. A. Gabriel, Henri Prost ve İstanbul'daki eseri, «Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleten» İstanbul 1960, S. 227, s. 8-11.

resimler, 1911 yılında Paris'de Salons d'Architecture de sergilenmiş ve bu ona bir şeref madalyası kazandırmıştır.

H. Prost'un bu rölöveleri ilim çevrelerine maalesef yeterince tanıtılamamıştır. İçlerinden bir kısmı Salons d' Architecture cemiyetinin broşüründe bastırılmışsa da kötü baskı tekniği ve oldukça küçültülen resimler istenileni verememiştir. Bunun dışında daha sonraları rölövelerden bazıları çeşitli yerlerde yayınlanmışlarsa da bunlar bütünü hakkında bir fikir vermekten çok uzaktır[16].

H. Prost'un çizmiş olduğu Ayasofya rölövelerinin bir kopyası bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesindedir (Resim : 2-3). Bu rölövelerin yanı sıra Ayasofya'nın yüzyılımız başındaki onarımı ile ilgili bir takım dokümanların da burada oluşu bu konu üzerine eğilmemizi sağlamıştır. Gerçekte bunlar Ayasofya'nın karanlık kalmış 1910 - 1912 yıllarına ait onarım çalışmalarına ışık tutabilecek niteliktedir. Bunun yanında henüz yeterince araştırma konusu yapılmamış Neo-klâsik Türk mimarisine ait malzeme, özelikle Mimar Kemalettin ile Ali Talat Beyin ve onları izleyen diğer vakıf mimarlarının eserlerine rastlamış oluşumuz da ilgimizi daha çok çekmiştir. Varlığına daha önceleri kısaca değindiğim bu malzeme[17] müze elemanlarınca gruplara ayrılarak kaba tasnifi yapılmıştır.

İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünden Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesine gönderilen bu arşiv malzemesi arasında H. Prost'un rölövelerinden başka yüzyılımız başında Ayasofya da görülen çatlakların tehlikeli bir durum almasıyla başvurulan miletlerarası komisyonun kuruluşu ile ilgili bazı belgeler bulunmaktadır.

Ayasofyanın 10 Temmuz 1894 depreminde ciddi bir şekilde hasara uğradığı bilinmektedir. Balkan savaşından önceki yıllarda bir ara Ayasofya'nın tamirine başlanmak istenmiş, Avrupanın tanınmış mimarları ile temasa geçilmişti. Fakat Balkan savaşının patlaması bu işi sürüncemede bırakmıştı.

İngiltere de yayınlanan «The Times» gazetesinde bir İngiliz mimarının ifadesine dayanılarak kaleme alınan «Ayasofya Camii tehlikede» isimli makale aynen İstanbul gazetelerince ikti bas edilince Osmanlı hükümeti Ayasofyanın tamiri için teşebbüse geçmiş ve Avrupa'nın belli başlı mimarlarına müracaat etmiştir. Bu mimarlar arasında Venedik de San Marco'yu tamir eden İtalyan Maranconi, 1905 - 1907 yıllarında Ayasofyanın detaylı rölövelerini çizen H. Prost ile İsviçrede bazı tarihi kiliselerin onarımında çalışan E.J. Proupper de bulunuyordu. Böylece bilgisine müracaat edilen Avrupalı mimarlar Ayasofya'daki esas sakatlığın nerede olduğunu ve tamir şekli hakkında aralarında bir fikir birliği olmadan ayrı ayrı etüdlerde bulunmuşlardır.

Zamanın Evkaf nazırı tarafından «Evkaf Nezareti Hümayunu Kalemi Mahsus» antetli bir kağıda padişaha hitâben yazılan ve bazı yerleri kırmızı kalemle çizilmiş müsfette bizi bazı noktalarda aydınlatmaktadır (Belge : 1). Buradan öğrendiğimize göre Osmanlı hükümeti H. 1326 (1907) yılı ortalarında İtalyan Maranconiyi İstanbul'a davet etmiştir. Bunun üzerine İstanbul'a gelen Maranconi o zamanlar Evkaf Fen Heyeti reis muavini olan Mimar Nihad Bey ile birlikte bir süre Ayasofya üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca isimleri sonradan kararlaştırılan

16) Bkz. J. Ebersolt, Monuments d'Architecture Byzantine, Paris 1934, Lev. XXVIII- Açadémie et urbaisme, Paris 1961; Bunun dışında bazı makalelerde de H. Prost'un rölövelerinden yararlanılmıştır.

17) E. Yücel, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi «Vakıflar Bülteni» İst. 1970, S. I, s. 62; E. Yücel, Ali Talat Bey, Bizim Anadolu Gazetesi (14 Ağustos 1971) S. 847; E. Yücel, Mimar Kemaleddin Bey, Bizim Anadolu Gazetesi (2 Ekim 1971), S. 896.

İsviçreli E.J. Proupper, İngiliz Jackson, Fransız H. Prost, Alman C. Gurlitt ve Mösyü Hoffman da burada tetkiklerde bulunmuş ve Evkaf Heyeti Fenniye Reisi Mimar Kemaleddin Bey de bunların her biri ile ayrı ayrı görüşmüştür. Bu görüşmeler sırasında yabancı mimarlar Ayasofyanın tamiri için bir takım teklifler ileri sürmüşler, aralarında bazı teknik münakaşalar olmuş ve üzerinde durulması gereken fikir ayrılıkları Mimar Kemaleddin Beyin dikkatini çekmişti. Bu nedenle bir yıl sürecek tamir şeklini tespit etmek ve acele olarak yapılması gereken çalışmada Maranconi ve H. Prost[18] tarafından verilen bir raporla şart koşulmuştu.

Elimize geçen belgelerden öğrendiğimize göre Ayasofya'nın onarımı için Osmanlı hükümeti Avrupa'nın tanınmış mimarlarından, özellikle E.J. Proupper ve Maranconiyi müracatta bulunmuşlardır. Hariciye nazırı adına müsteşarın, Maarif Nezaretine 21 Şevval 1330 (19 Eylül 1911) da yazdığı bu konu ile ilgili bir yazıdan (Belge : II) Mimar E.J. Proupper'in Ayasofyayı tamir etmek için müracaatta bulunduğunu ve ayrıca Berne hükümetinin de bir tavsiyenâme gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu arada Mimar E.J. Proupper'in teklifi Evkaf Nezaretince kabul edilmediği takdirde, tavsiyenâmenin geriye iadesi Cenevre Baş Şehbenderliği tarafından bilhassa belirtilmiştir. Ayrıca Berne Kantonu teknik okul profesörlerinden E.J. Proupper'in bir çok kiliseyi iyi bir şekilde restore ettiği ve aynı başarıyı Ayasofya'da da göstereceği belirtilmektedir[19]. Diğer taraftan Maarif Nazırı adına müsteşarın Evkaf Nezaretine 4 Zilkade 1330 (1911) tarihinde yazdığı yazıda Ayasofya'nın onarımı için E.J. Proupper'in raporu ile tavsiyenâmenin gönderildiği ve ayrıca hariciyenin 19...328 tarihli tezkeresi ile müzeye yapılan derkenârın da eklendiği belirtilmektedir[20].

Ayasofya'nın onarımına Mühendis Maranconi'nin idaresi altında yapılmasına karar verildiği diğer bazı belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim Hariciye Nezaretinden Sadarete yazılan bir yazı, Ayasofya'nın tamiri için Maranconi'nin idaresi altında kurulacak bir heyetle ilgilidir (Belge : V). Burada 29 Ocak 1326 tarihli yazıya ek olduğu[21] belirtildikten sonra Ayasofya ve diğer bazı İstanbul camilerinin tamiri için İstanbul'a davet edilen Mühendis Maranconinin idaresi altındaki fen heyetinin kuruluş şekli ile ilgili olarak, «İtalyan sefaretinden gönderilen yazının tercümesi takdim edildi», denmektedir.

Belge : VI, Ayasofya Camii ve diğer bazı İstanbul camilerinin onarımı için görevlendirilen fen heyetinin kurulması ile ilgilidir. İtalyan sefaretince gönderilen bu projenin tercümesini Bab-ı Ali Nezareti Umuru Hariciyye tercüme odası yapmıştır. Buradan öğrenildiğine göre Mühendis Maranconi'nin idaresi altında İtalya'dan bir heyet seçilecektir. Bu heyetin seçilmesinde ve vazifelerinden de yeğane mesul, Mühendis Maranconi olacaktır. Ayrıca heyet şu elemanlardan kurulacaktır :

1 — Tamirat müdürü olarak yılda 1000 Osmanlı lirası maaşlı bir mühendis - mimar.

2 — Yılda 700 lira maaşlı bir mühendis muavini.

3 — Yılda 500 lira maaşlı bir ressam.

4 — Muvakkaten muhasebe işlerinde kullanılacak, yılda 350 lira maaşlı bir fen muavini.

5 — Bir işçi başı.

6 — Mozaiklerin tamiriyle meşgul olacak bir mütehassıs eleman.

---

18) Belge. I de H. Prost'un ismi kırmızı kalemle çizilmiştir.
19) Belge. III, Belge. III - a, Belge III - b.
20) Belge. IV.
21) Bu belge elimize geçmemiştir.

Bu arada yol masrafları, tercüman, kalem ücretleri ile kalem memurlarının İstanbul'a getirecekleri ailelerinin harcirahları da kendilerine ödenecektir. Mühendis Maranconi ise maaşını kendisi tesbit etmek istememiş, Osmanlı hükümeti ne verirse kabule hazır olduğunu ifade etmiştir.

Sadrazamdan Evkaf Nezaretine 30 Sefer 1329 (17 Şubat 326) tarihinde yazılan bir başka yazıda da Ayasofya ve diğer İstanbul camilerinin tamiri için İstanbul'a davet olunan Mühendis Maranconi'nin idaresi altında kurulacak fen heyetinin maaş ve harcirahlarına dair İtalyan sefaretinden verilen layiha tercümesinin gönderildiğini belirtmektedir (Belge : VII). Mimar Kemaleddin Beyin bu yazının arkasında bir notu bulunmaktadır. Burada şunlar yazılıdır : «Ayasofya hakkında fevkalade tetkikatı olan Fransız mimarı H. Prost çağrılarak müzakere edilmiş ve kendisi tarafından çizilen plânları mütehassıslar tarafından teşekkül edecek olan komisyona verileceğini vaad eylemiş olduğundan mösyünün daveti icab etmektedir. Mösyü H. Prost'un vermiş olduğu rapora göre binadaki değişiklik ilk zamanlara aittir. Tamir şekli kendisinin de bulunacağı, teşekkül edecek mütehassıslar komisyonunda müzakere edilecektir.»

Bu belgeden anlaşılacağı üzere H. Prost Evkaf Nezaretine bir rapor vererek Ayasofya'nın tamiri için görüşlerini belirtmişti. Ama ne varki, bu rapor elimize geçmemiştir. Bununla beraber ileride sözünü edeceğimiz imzasız bir rapor örneğinin Prosta ait olduğu düşünülebilir (Belge : X). Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde Mühendis Maranconi'nin yazmış olduğu bir rapor bulunmaktadır. Hariciye nazırı adına müsteşarın imzalayıp Evkaf-ı Hümayuna gönderdiği 6 Rebiülevvel 1329 (1910) tarihli (Belge : VIII) Ayasofya Camii tamiratı ile ilgili olup Venedik'de oturan Mühendis Maranconi tarafından mahalli şehbenderliğe gönderilen layihanın tercümesidir. Buna ek Belge IX. a-b-c ise Osmanlı hükümetinin Venedik Şehbenderliğine 15 Ocak 1911 de Mühendis Maranconi tarafından verilen raporun özetlenmiş tercümesidir : «21 Aralık 1910 tarihinde 709 sayılı yazıları ile hükümet tarafından bana verilen vazife memnuniyetle karşılanmıştır. Zirâ İstanbul'da Ayasofya Camiini ziyaretimde isteklerimin hükümetçe tasvip olduğunu böylece anlamış oldum. Mamafih önce hariciye nazırı paşa hazretlerine bana gösterdikleri itimattan ötürü teşekkür ederim. Bu itimada karşılık Ayasofya Camii İstanbul'un sanat değeri olan diğer camilerinin korunması, tamiratı için bir heyet kurma görevini kabul ederim. Bu heyet İtalyadan seçilecek elemanlardan teşekkül edecek ve idarem altında bulunacaktır. Yardımcı şahısların seçilmesi ve onların mesuliyeti bana ait olacaktır. Söz konusu şahıslar ise uygun bir zamanda bildirilecektir. Fakat şimdiden söyliyeyim ki, bu mühim vazife için gerekli teknik malumat ve güzel sanatlara vâkıf bir müdür şarttır. Bu müdür bana vekâlet edecek, mahalli memurlar ile temasta bulunacak, yazışmaları kolayca yapabilmesi için idari malumatı bilecek ve bilhassa benim olmadığım zamanlarda çalışmaların şeklinden mesul olacaktır. Bu müdürün idaresi altında biri fen memuru, diğeri ressam - mimar olmak üzere iki kişinin tayinini isterim. Fen memuru camiin bütün unsurları hakkında fenni işlerin yapılmasını, işleri teftiş ve nezaretini ve iş defterlerinin tanzimini yapabilecek genç bir mühendis olabilir. İkinci eleman tamir sırasında bozulacak ve bu surette resim ve fotoğraf işleri ve bütün tezyinatın kopyalarının çıkarılmasına nezaret edecektir. Yukarıda belirtildiği gibi güzel sanat erbabından üç kişiden kurulu fen heyetinin lüzumu o derece açıktır ki yalnız Ayasofya değil, İstanbul'un sa

nat ehemmiyeti olan diğer camileri de bu heyetin nezareti altında teftiş edilecek, tam bir dikkat içerisinde plânları çizilecek, kabartma resimleri yenilenecektir. Bu plân ve resimler her bir yapının tamirinde yardımcı olacaktır.

Mahalli müdüriyete verilecek müşterek vazife bu şekilde tespit edildikten sonra yalnızca işi uygulayacak fen muavinleri ile ustabaşıların da tayinleri gereklidir.

İstanbul'un sanat eseri camilerinin ehemmiyeti, büyüklükleri ve aralarındaki mesafeler dikkate alınınca fen muavinlerinin de sayısının ikiden az olmaması gerekir.. Bunlardan birine işin tefdiş ve nezareti, diğerine de işin genel hesabı verilecektir. Bu iki muavin kabartma işlerde de hem müdür ve hem de arkadaşlarına yardım edebilecek kadar da ressamlıkta mütehassıs olmalıdırlar. Bu kadar nazik işlerde iki fen muavini vazifesinin büyük ehemmiyeti vardır.

Bu işe seçilecek kişiler büyük yapıların tamirinde tecrübe görmüş olmalı ve bu tecrübeleri de Bizans eserleri ile tarihi binalarda göstermelidirler. Ayrıca fen muavinleri bütün işçilerin talim ve terbiyesi ile mükellef olacaklardır. Bu terbiye gayet tabi sanata bağlı olacaktır. Zirâ İstanbul camileri gibi ehemmiyeti aşikâr olan eserlerin tamiri ve hatta korunması tam bir sabır içerisinde acele etmeden yapılmalıdır. Ayasofya camii tamirine dair olan ilk teklifimi doğrulayan 12 Eylül 1910 tarihinde hariciye nazırı paşa hazretlerine takdim ettiğim layihada da Ayasofya'nın bir mimar mühendisin fenni nezareti altında yapılmasını ve bu kişinin fenni daire müdürlüğüne tayin olunmasını teklif etmiş tim. Söz konusu layihada müdür mühendisin yardımcılığına mimar ve ressam olan üç kişinin daha tayin edilmesini, hesap işleri ile malzemenin kaydı için sayıları, vazifeleri ileride kararlaştırılacak olan diğer müstahdemin alınmasına ve hasıl olacak masrafların ancak bu surette anlaşılabileceği lüzumunu beyan etmiştim. Tarafıma verilecek vazifenin büyüklüğü dikkate alınır, bu heyet de teşekkül ederse, yalnız Ayasofya değil İstanbul'un diğer camileri de tamir edileceğinden müdürün yardımcıları dörde çıkarılmıştır. Şimdilik güzel sanatlarla meşgul daire yalnızca kabartma işleri ve onların korunması na memur olduğu büyük bir teknik muamelatla meşgul olacağından muhasebe ve işin cereyanı büyük olacaktır. Yazışmaları ile tetkikler için ehemmiyet derecesi belirinceye kadar devam edeceği ve muhasebenin lüzumu da bir kaç aydan önce anlaşılamıyacağına göre bu şubenin elemanlarını muhtelif yapılar hakkındaki tetkikleri yapıldıktan sonra kati olarak tayin edebileceğim. Şimdilik pek az olan muhasebe ve muhtelif işlerin aydınlatılması, malzemenin çekilmesi işlemini iki fen muavininden biri ile bu heyeti teşkil edecek şahıslardan diğerine vereceğim.

Tamirat için eski eserlerle daha önce meşgul olmuş işçiler kullanılması lazım geleceğini yukarıda söylemiştim. Hernekadar eskiden kalmış büyük bir binanın korunması için yapılacak iş, az bir zaman önce meydana getirilen eserlerin tamirine asla ölçü olamaz. Tamir işinde benzerlik olursa, heyetin mahalli işleri ile beraber bu gibi yerlerde mütehassıs elemanların da kullanılması lazımdır. Ayrıca heyeti meydana getirecek olan beş kişiye bir ustabaşı ile bir de mozaikçi ustasının ilavesinin yerinde olacağı düşüncesindeyim. Bunlar ağaç, demir doğrama, oymacılık, duvar ve taş işleri ile diğer gerekenleri yerlerinden kaldıracak, mozaiklerin tamirini, yeniden yerlerine yerleştirilmesini yapacaklardır. Bizans eserlerinin en kıymetlileri olan İstanbul camilerindeki mozaiklerin fevkala-

de ehemmiyetini burada bahsetmekliğim lüzumsuzdur sanırım.

Tamircinin eli mozaik işlerinin mahiyet, manzara ve tenasübü için ne derece vahim bir tehdit teşkil ettiğini ihtar etmek lüzumsuzdur. Mozaiklerin tamirine vâkıf bir mozaik ustasının kullanılmasındaki kâti lüzumu ispat için ustabaşı ile mozaik ustasının işine ancak bazı tamiratta yardımcı olarak lüzum görüleceğinden heyetin esas vazifesi şimdilik bu iki kişinin bulunması ile mümkün olabilir.

Kanaatimize göre mahalli heyet şu şekilde kurulmalıdır :

1 — Tamirat müdürü vazifesiyle mükellef bir mimar - mühendis.

2 — Bir mühendis muavini.

3 — Bir ressam mimar.

4 — Heyetin hesap işleriyle meşgul olacak bir memur.

5 — Fen muavinleri.

Bu memurların hepsi benim maiyetimde bulunacaktır. Ben, heyete verilecek yapıların muhafazasına dair işlerin yapılmasını değil de her nevi tamiratın fenni ve sanat mesuliyetini deruhte edeceğim. İstanbul'daki ikâmetim muvakkat olacağından her nevi tamiratı İstanbul'da oturan müdür ile benim aramda teati olunacak muhaberatla müzakere edilecek ve yokluğumdaki tamirler hakkında mesuliyetimi de azaltmıyacaktır. Bu arada ben de heyetin durumunu tetkik etmek ve yaptığı işleri kontrol etmek üzere senede iki defa ve gerekirse daha çok İstanbul'a gideceğimi taahhüt ederim.

Şimdi heyetin her biri için hükümetten talep edilecek senelik maaşı tayin etmek lazımdır. Bu gibi mütehassıslar her zaman büyük ehemmiyeti haizdir. Zira heyeti teşkil edecekler tamamiyle yabancı memleketlerden seçilecekleri için kendi memleketlerinde mâlik oldukları bütün işleri bırakacaklar ve çok miktarda güçlüklerle karşılaşacakları başka bir memlekete gitmeğe mecbur olacaklardır. Heyet memurları yalnız uhdelerinde bulunan büyük yapıların tamiratı ile meşgul olacaklar ve başka bir iş kabul etmeyeceklerdir. Bu takdirde maaşların miktarı ileride tâyin edilebilir.

Müdüriyet vazifesiyle mükellef mimar - mühendis 1000 Osmanlı lirası.

Mühendis muavini 700 Osmanlı Lirası.

Ressam - mimar 500 Osmanlı Lirası.

Fen muavini 350 Osmanlı Lirası.

Bu arada şurasını da açıklamak gerekir ki, her nevi nakliye, seyyahat ve tercümanlık masrafları memleketin usullerine göre yapılacaktır. Heyet memurları aileleri ile beraber İstanbul'a gitmek için yapacakları masraflarda kendilerine ödenecektir. Her memur en müsait şartlarda seyyahat edecektir

İsimlerini vereceğim memurların tayinleri Osmanlı hükümetince verilecek vesaik ile yapılacaktır. Fakat seçimin ve işin mesuliyeti bana ait olacağından tayin olunduğu memuriyette kifayetsiz olduğu bence anlaşılan memurun heyetten çıkarılmasını hükümete teklif etme hakkını muhafaza ederim

Heyeti meydana getiren şahıslardan her biri işin durumu müsait ise yılda bir ay izin yapacaktır. Ancak bu izin müdürün reyi alındıktan sonra tarafımdan verilecektir. Mesai, işe ve mesuliyetime iştirakimden ve yapacağım seyahatten bana verilecek tahsisatı tayine tamamiyle hükümete bırakıp tazimlerimi arza niyet ederim.»

Mühendis Maranconi'nin vermiş olduğu bu rapordan ayrı olarak elimize bir başka belge daha geçmiştir. Mimar Kemaleddin Beye mektup şeklinde Fransızca olarak kaleme alınan bu yazıda imza bulunmamaktadır. Bura

dan Belge X'un bir kopya olduğu anlaşılmaktadır. Kimin tarafından yazıldığı da kesinlikle bilinmemektedir. Büyük bir ihtimalle yukarıda sözünü ettiğimiz gibi H. Prost tarafından yazılmış bir rapor olduğunu sanmaktayız. Burada özetle şunlar yazılıdır : (Belge X-a-b)

«Aşağıda size söylenecek şeyleri arz etmekle şeref duyarız.

Komisyonumuz üzerine almış olduğu işi mesuliyetine müdrik olarak, bugün için bu binada vâki olmuş deformasyonların sebebleri ve bunları ortadan kaldırmak için gereken tedbirler üzerinde, bu abideye aslî ve lüzumlu denge durumunu tekrar kazandırmak için hiç bir faraziye ortaya koyamaz.

Tam bir teknik etüd yapabilmek için komisyonumuzun gerekli teknik elemanlara sahip olması gerekirdi. Bu etütde de üst yapıyı ilgilendiren kısımların çok ince araştırılması icab ederdi. Bu araştırmada akıllıca uygulanacak sondajlar ve hafriyat ile mümkün olabilirdi. Başlangıç mahiyetindeki bir etüdün temellerini atabilmek için en küçük bir dokümanın yokluğu karşısında Ayasofya biyoğrafilerinde bazı ilginç notlara rastlıyoruz ama bu notların dakik hiç bir değeri yoktur. Bu arada bilinmektedirki, 550 yılında, yâni bu eser tamamlandıktan 20 yıl sonra basilikanın doğu kısmı tamamiyle kendiliğinden yıkılmıştır. Bunlara tekrar yapma çabaları beş yıl sürmüştür. Bu arada kubbenin yontulmuş sünger taşı ile yapıldığı da iddia edilmektedir. IX'ncu yüzyılda ise kubbenin en büyük kemerlerinden bir tanesi o kadar hasara uğramıştırki, onu veniden inşâ etme mecburiyeti hâsıl olmuştur. XV'nci yüzyılda doğu kısmı muazzam dayanak duvarları ile sağlamlaştırılmıştır. Bu duvarlar pramidal olarak yükselmektedir. Fatih Sultan Mehmet anıtın genel manzarasına zarar veren etraftaki bir çok binayı yıktırmış ve minareleri inşâ ettirmiştir. Sultan Abdülmecid de G.T. Fossatiye tamirler yaptırmış ve bu arada bugün hayran olduğumuz mozaikleri meydana çıkarmıştır. Elde edilen bütün bu bilgilerden doğu kanadının anıtın zayıf tarafı olduğu meydana çıkmaktadır. Esasen bugünde felaketli çökme tehlikesi veya aynı zamanda kubbeyi yıkacak kayma tehlikesi gösteren kısım da zaten burasıdır. En çok zarar görmüş ve tehdit altındaki bu kısmın yıkılabileceği hükmünü vermek cüretli bir hüküm olmıyacaktır.

Bu durum karşısında komisyon aşağıdaki neticeleri benimsemektedir.

1 — Ayasofya Camiini önüne geçilemez bir felaketten kurtarmak için gereken çalışmalara, gecikmeden acilen başlanmalıdır.

2 — Komisyon, hiç bir teknisyenin anıtın bugünkü durumunda sağlamlığını garanti edemiyeceği kanaatindedir.

3 — Her türlü belge, plân, kesit v.s. nin yokluğu karşısında anıtın iç yapısını tanımak imkansız olduğundan komisyon ciddi bir etüde girişebilme imkânsızlığı içerisindedir.

4 — Komisyon binanın ayrıntılı ve dakik bir rölövesine başlamak (plânlar, kesitler, detaylar v.s. ile birlikte) ve inşâ tarzı üzerinde bir muhtıra hazırlamak (kullanılmış inşaat maddeleri ve mevcut deformasyon üzerine) mecburiyetini kabul etmiştir.

Bu çalışma muktedir kimselerden meydana gelecek bir ekibin nezaretinde hazırlanmalıdır. Komisyon oniki aylık bir müddet ve 2500 liraya baliğ olacak bir krediyi tahmin etmektedir.

Angaje edilecek personel de aşağıda gösterildiği gibi olmalıdır.

1 — Bir mimar, rölöve, redaksiyon, desenler ve ilâveten süsleme ki

sımlarının rölöve çalışmalarını yapacak bir yönetici.

2 — İki desinatör tarafından yardım görecek iki uzman.

Sondajlar için kazılar yapılacağından iki kalfa ve iki işçi ve ayrıca gerektiğinde çalıştırılmak üzere özel bir personele ihtiyaç vardır. Ayrıca komisyon bütün gerekli aletlerle teçhiz edilecek özel bir büronun kurulmasını talep etmektedir.

Güç olduğu kadar nazik bir iş olan ve her türlü tenkitten korunmuş olması gereken bu işin tam ve dolğun mesuliyetini üzerine alabilmek için komisyon şunları talep eder :

Bu çalışmaları yapacak personelin seçilişinde ve kabulünde personel kati yetle ehil olmalıdır. Ve bu özel personele camide yapılacak olan etütler için geniş bir yetki ve hürriyet verilmelidir Komisyona cami içinde olmak üzere bir büro tahsis edilmelidir.

Anıtın sağlamlaştırılması için sonradan yapılacak teknik etüdlere, elemanlar gereken malzemeyi hazırlıyacaktır. Bir takım desen ve muhtıralarla onları göstereceklerdir. Bunlar bir kere yayınlanınca da bütün dünya için çok ilginç olacaktır.

Komisyon bu çalışmaların kısa bir müddet içerisinde başlanmasını dilemektedir. Komisyon bu çalışmaların yeter derecede faydalı olacağına, Osmanlı imparatorluğundan kalma ve bugün memlekette var olan, terkedilmiş veya bilinmez durumda olan diğer başka anıtların restorasyonları için yararlı olacağı, ülkeye yeni bir sanat hamlesi vereceği kanaatindedir. Bütün imparatorluğun unutulmuş kalmış eserlerinin restorasyonu için rölöveleri yapılabilecektir.»

Evkaf Nezareti İnşaat Umum Müdürü Mimar Kemaleddin Beyin Evkaf Nezaretine verdiği 12 Cemazüyülevvel 1337 tarihli rapor da tekrar bu konuya değinilmiştir.

Belge : XI den Ayasofya'nın en iyi şekilde tamiri için Avrupa'nın meşhur mimarlarına bizzat müracaat edildiği veya onların, aralarında bazı ayrıntılar olmakla beraber Osmanlı hükümetine bazı tamir şekilleri teklif ettikleri öğrenilmektedir. Burada özetle şöyle denilmektedir : «Bu gibi tamirlerde ihtisas kazanmış, bilhassa Ayasofyayı tetkik etmiş üç mimarın İstanbul'a çağırılması ve bunlardan meydana gelecek bir fen heyetini kurulması daha önce kararlaştırılmış ise de Balkan Harbinin ve sonra Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi bu teşebbüsü öylece bırakmıştı. Ayasofya'yı tetkik ederek ayrı ayrı raporlar veren ve onarımı için fikir ileri süren Fransız mimarı Prouper, İngiliz mimarı Jakson, Alman mimarları C. Gurlitt, Hoffman ve ayrıca Osmanlı mimarlarından Kemaleddin ile Nihat beylerdir. Bundan başka Fransız mimarı H. Prost yapının mükemmel resimlerini yapmış, uzun süre İstanbul'da kalarak Ayasofyanın tamiri için tetkikte bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sona erince Ayasofyanın tamiri için imkân hasıl olmuş ve söz konusu uzmanların İstanbul'a davet edilerek Vakıf İnşaat Fen Heyetinden ihtisas ve tecrübesi olan mimarların da onlara katılmasıyla meydana gelecek komisyonun bu konuda bir karar alması istenmiştir.

Mühendis Maronconi'in başkanlığı altında Avrupanın ön plânda gelen mimarlarının katılmasına çalışılan bu heyetin çalışmaları ve yaptıkları işlerle ilgili başka bir belgeye Vakıf Müzesi arşivinde rastlamak mümkün olmamıştır. Diğer taraftan yapmış olduğumuz araştırmalarda da bu konu ile ilgili başka bir belge veya kaynak elimize geçmemiştir. Osmanlı imparatorluğunun güç bir devresinde bu heyetin toplanarak Ayasofya üzerinde çalışamadığı sanılmaktadır.

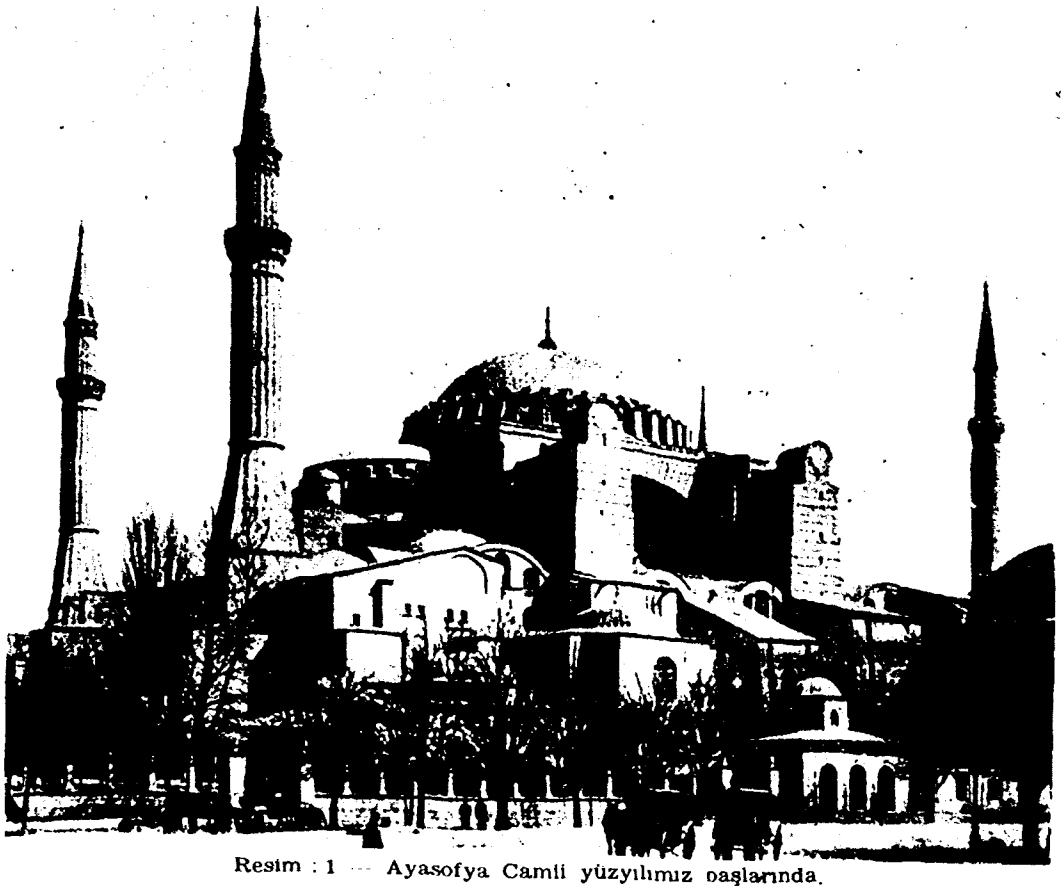

Resim : 1 — Ayasofya Camii yüzyılımız başlarında.

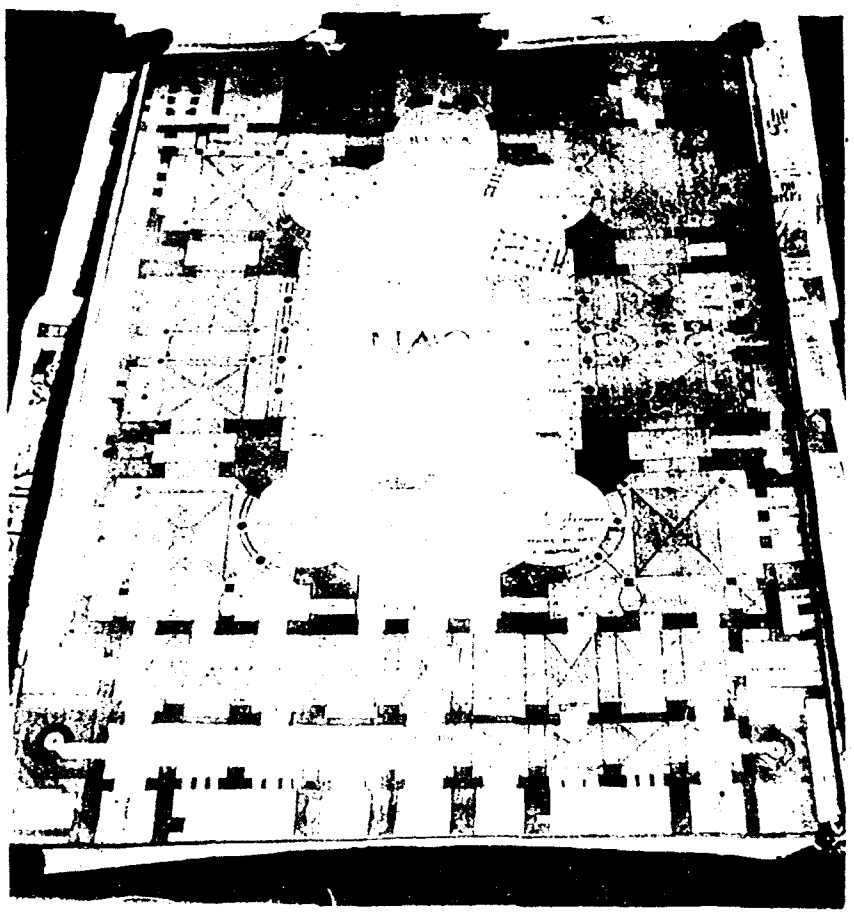

Resim : 2 — Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesindeki H. Prost'un Ayasofya rölövelerinden bir örnek.

باب عالی

خارجیه نظارتی

امور شهبندری و تجاری و حقوق مخالطه مدیریت عمومیه

امور شهبندری شعبه‌سی

عدد

٩٧-٥٢٤-٢٢

معارف نظارت جلیله‌سنه

خلاصه

ایاصوفیه جامع شریفنک تعمیری

دائر

دولتلو افندم حضرتلری

مشهور معمار پرویزک ایاصوفیه جامع شریفی تعمیراتنک مقصدیله نظارت جلیله‌لرینه لاجل الارسال
تودیع ایلدیکی تحریرات ایله بو بابده برن حکومتی هیئت اداره‌سنه ویریلان توصیه نامه‌نک
کوندرلدیکندن بحثله موصی الیه طرفندن دیمیان ایدیلان تکلیفک اوقاف نظارت جلیله‌سنجه عدم قبولی تقدیرنده
مذکور توصیه نامه‌نک اعاده‌سی اسبابنک استکمالی جنوره باش شهبندرلکندن اشعار ایدلمش و اوراق
مذکوره لفاً طرف عالی نظارتپناهیلرینه تسیار قلنمش اولمغله اولصورتله اقتضای حالک ایفا و نتیجه‌سنک
ابناسنه همم علیه‌لری درکار بیورلمق بابنده امر و فرمان حضرت من له الامر کدر

سوال نمره ٢١ | ١٩

خارجیه ناظمه نامنه

مستشار

[illegible]

Belge : II

Au haut Ministère ottoman de l'instruction publique

à

Constantinople.

Monsieur le Ministre,

Les journaux et les revues d'architecture se sont beaucoup occupés, ces derniers temps, de la mosquée de St-Sophie, et c'est ainsi que j'ai appris l'état menaçant de ce célèbre bâtiment, dans lequel savants et artistes s'accordent à voir, depuis des siècles, le chef-d'oeuvre de l'architecture byzantine. J'ai également trouvé dans l'"Architecte", revue qui se publie à Paris, un cliché intéressant et qui donne une bonne idée de la structure intérieure du fameux édifice. Or, la conservation de celui-ci ne saurait m'être indifférente, attendu que je me suis consacré d'une façon particulière - en dehors de mon enseignement à l'Ecole technique cantonale de Bienne- à la restauration des monuments historiques, surtout des édifices cultuels, ainsi qu'en fait foi le certificat ci-joint du Conseil-exécutif (Gouvernement) de l'Etat de Berne. J'ai donc étudié, autant que me le permettaient

YÜCEL

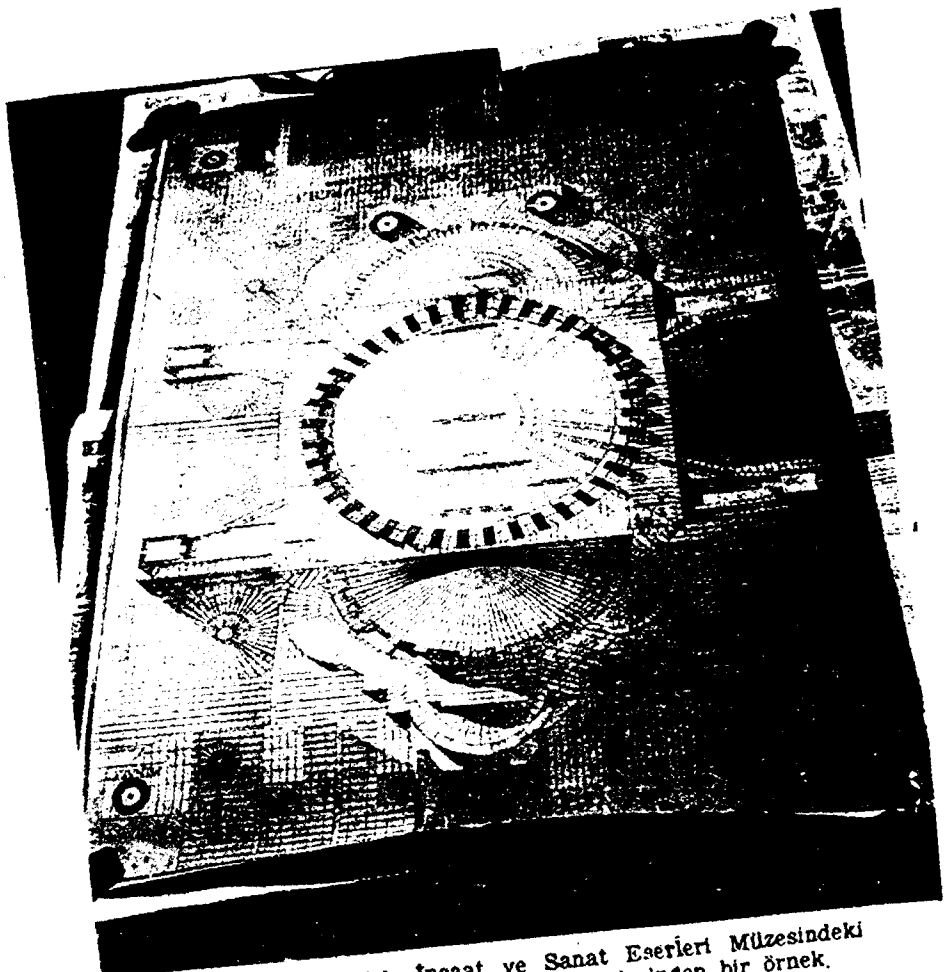

Resim : 3 — Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesindeki H. Prost'un Ayasofya rölövelerinden bir örnek.

Belge : 1

YÜCEL

Belge : IV

Belge : V

les matériaux dont je disposais, le problème de St-Sophie, et il m'est venu une idée dont la réalisation, en dépit de sa simplicité, assurerait pour des siècles encore l'existence de la vénérable mosquée. Je n'ignore pas que le haut Gouvernement ottoman a décidé de soumettre la question qui m'occupe à une commission internationale; je ne me permets pas moins de mettre ma longue expérience à votre disposition pour la restauration de St-Sophie, persuadé que je serais capable de mener à bien cette entreprise difficile mais que l'historien et l'art réclament impérieusement.

Dans le cas où vous agréeriez mon offre, je vous prierais de me faire tenir un levé topographique et une description physique du terrain; en outre, il est clair qu'une visite des lieux serait nécessaire pour que je puisse faire des propositions définitives.

En me permettant de recommander vivement mon offre à votre bienveillant examen, je vous présente, Monsieur le Ministre, l'expression de ma considération très distinguée

E. J. Proppen

Biel, den 4. IX. 12.

Berne, le 27 août 1912.

LE PRÉSIDENT DU CONSEIL-EXÉCUTIF

du Canton de Berne.

---o---

Recommandation.

Sur la demande de M. l'architecte E.-J. Propper, professeur à l'Ecole technique cantonale de Bienne, qui se propose d'offrir au Gouvernement ottoman ses services pour la restauration de la mosquée de Ste-Sophie, nous déclarons par les présentes que ledit M. Propper a dirigé ou exécuté, d'une façon digne d'éloges et à notre entière satisfaction, plusieurs restaurations très difficiles d'églises du canton de Berne, et qu'il dirige actuellement encore pareils travaux. Nous le recommandons donc très vivement au haut Gouvernement ottoman, persuadé qu'il est tout à fait à même de rendre de précieux services dans l'entreprise susindiquée.

Donné à Berne le 27 août 1912.

Le président du Conseil-exécutif,

KANTON BERN REGIERUNGSRAT

Belge : III — b

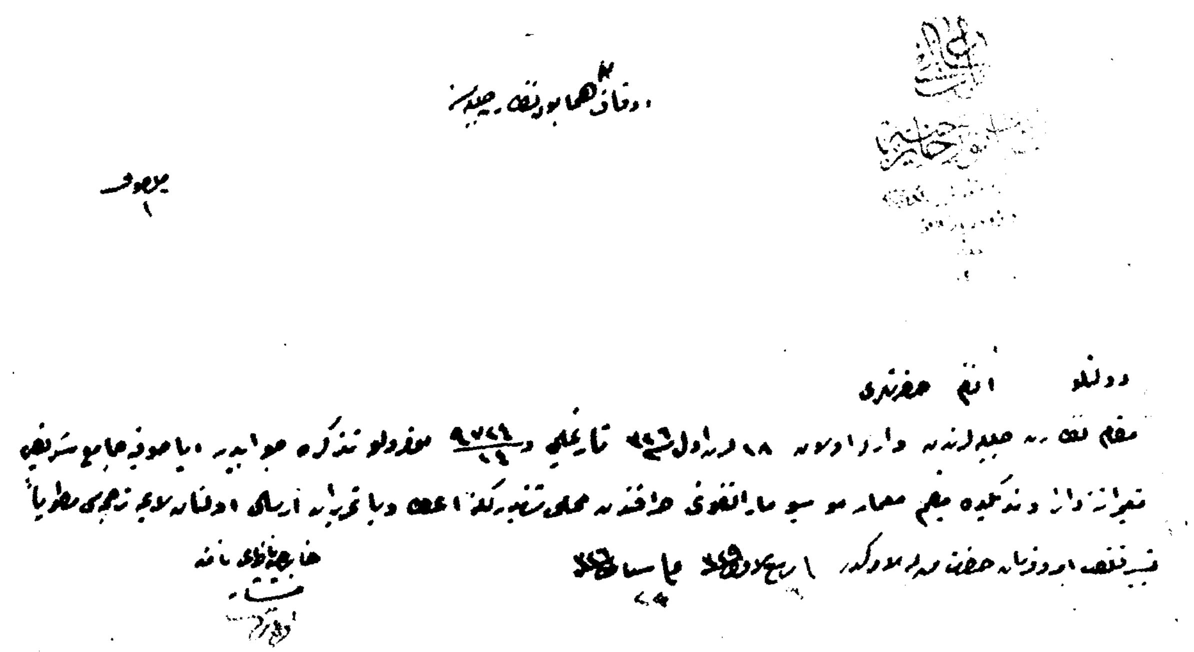

Belge : VIII

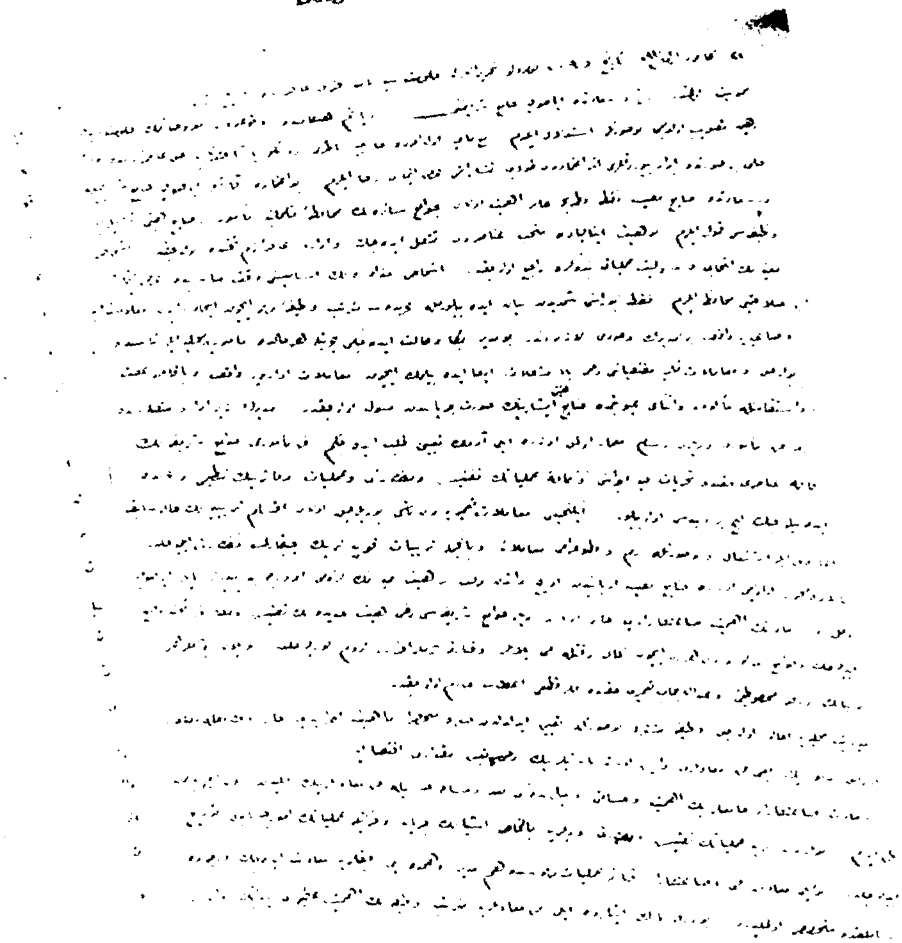

Belge : IX — a

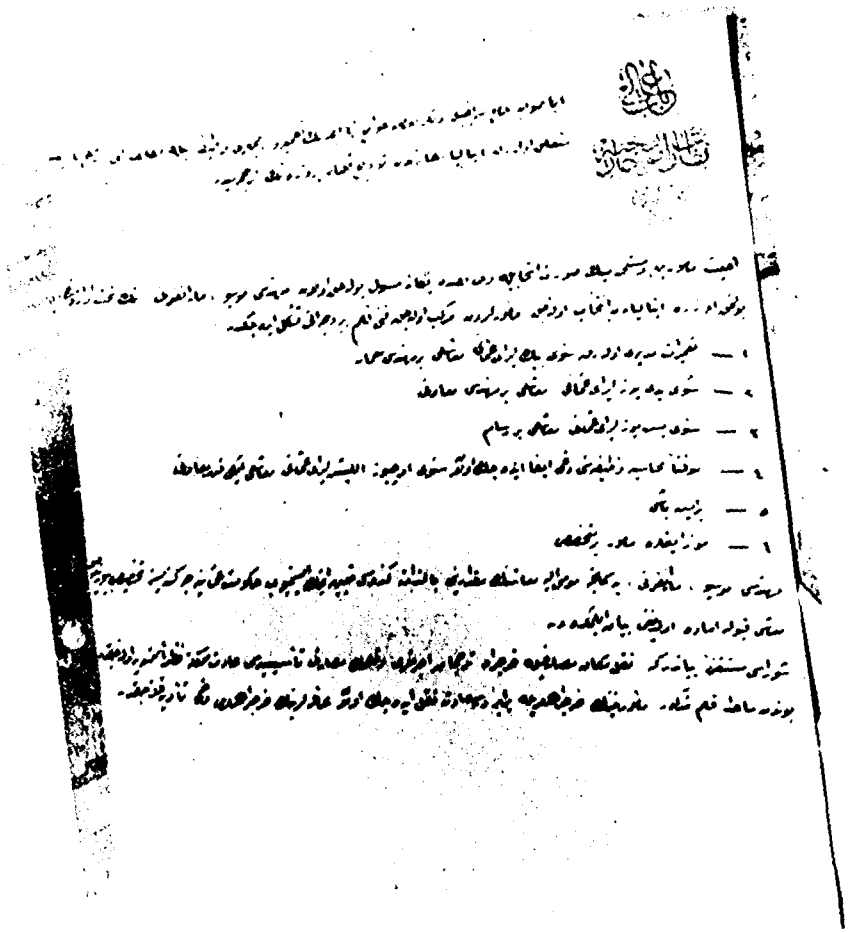

Belge : VI

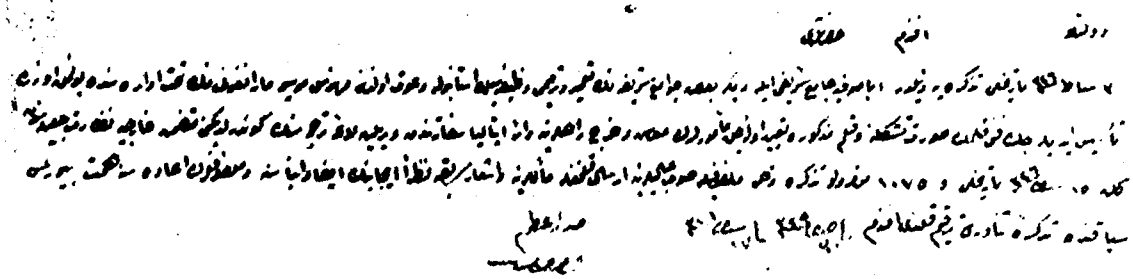

Belge : VII

Belge : X — a

Belge : X — b

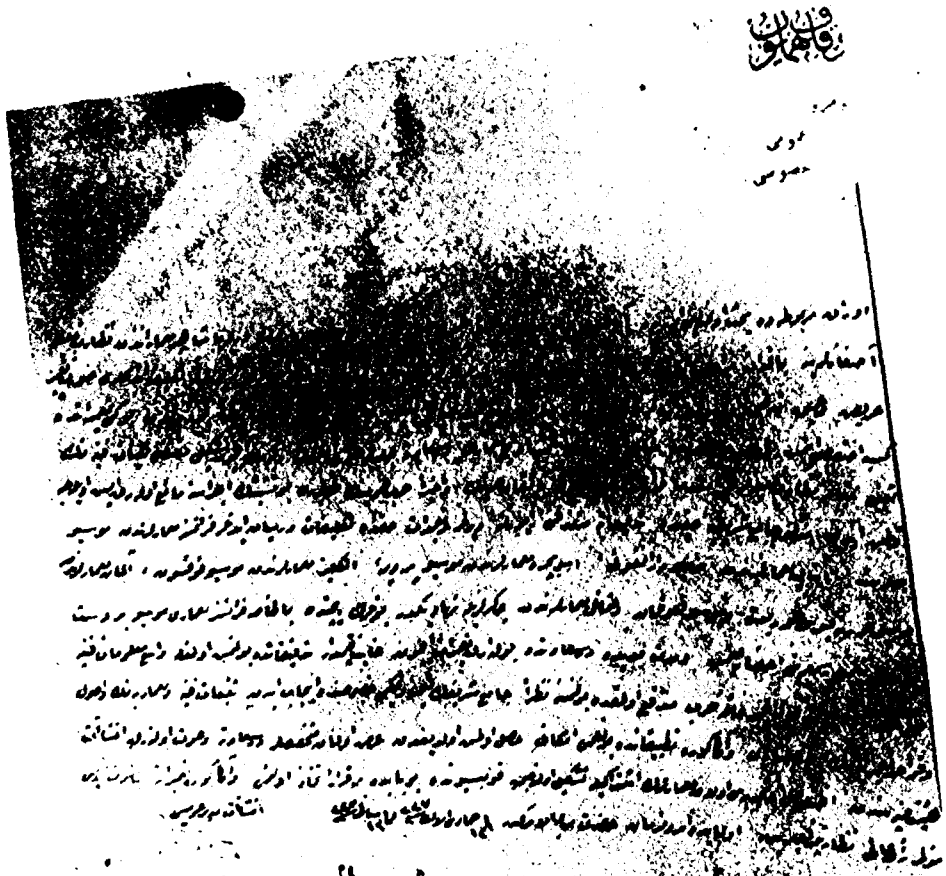

Belge : XI